

Turinys

Ižanga	1
Negalios paveiktų moterų padėtis	4
Švietimas ir mokymas	5
Užimtumas	6
Dalyvavimas ir galimybė priimti sprendimus.....	7
Seksualinės ir reprodukcinės teisės	9
Dvigubi seksualumo vertinimo standartai	9
Kliūtys kuriant šeimą ir šeimos gyvenime.....	11
Abortų klausimu.....	13
Tarp prievartos ir malonumo	14
Sveiko kūno hegemonija	15
Negalios paveiktos moterys ir smurtas.....	16
Problemos sprendimo būdai: seksualinės ir reprodukcinės teisės	20
Dvigubi seksualumo vertinimo standartai	20
Kliūtys kuriant šeimą ir šeimos gyvenime.....	21
Abortų klausimu.....	22
Tarp prievartos ir malonumo	23
Sveiko kūno hegemonija	24
Problemos sprendimo būdai: negalios paveiktos moterys ir smurtas	25
Prevencija.....	25
Saugumo planavimas	27
Nukentėjusiųjų priežiūra ir sveikimas.....	28
Problemos sprendimo būdai: nevyriausybinių sektoriaus vaidmuo	30
Moterų nevyriausybinių organizacijos	30
Negalios klausimais dirbančios organizacijos	31
Gerųjų tarptautinių praktikų pavyzdžiai	32
Apibendrinimas.....	37
Literatūros sąrašas	39

Įžanga

Remiantis žmogaus teisėmis grįstu požiūriu ir socialiniu negalios modeliu, negalia suprantama kaip įvairių veiksnių – asmens sveikatos būklės sutrikimų (fizinių, psichikos, intelekto, jutimo ar kitų sunkumų) ir nepritaikytos aplinkos, patiriamos diskriminacijos, neigiamų aplinkinių nuostatų, ribotos socialinės paramos bei kitų aplinkybių – *sqveikos* rezultatas. Tai reiškia, kad ilgalaikę arba trumpalaikę negalią patiria didelė dalis žmonijos. Negalia gali būti fizinė, psichosocialinė, intelekto, sensorinė ar kompleksinė. Konkretūs poreikiai ir reikalinga pagalba kiekvienu atveju skiriasi.

2010 m. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą (toliau: Konvencija)¹. Šis dokumentas įtvirtina aukščiau aprašytą požiūrį į negalią ir nekurdamas jokių papildomų žmogaus teisių, detalizuoja, kaip šalys privalo užtikrinti būtent žmonių su negalia teises – jų lygybę saugumo, laisvo judėjimo, pilietybės ir savarankiško gyvenimo klausimais, asmens neliečiamumo reikalavimą, teisę į sveikatą, darbą, išsilavinimą, galimybę dalyvauti kultūriniame, politiniame, socialiniame gyvenime. Nepaisant ratifikuotos Konvencijos, neįgaliuosius atstovaujančios organizacijos pabrėžia didžiules problemas realiai įgyvendinant šią politiką ir užtikrinant asmenų su negalia teises.²

Paveldėjome ištis ilgą istorinę tradiciją izoliuoti ir atskirti negalios paveiktus žmones, tad nepaisant pažangos ši tendencija išlieka rimta socialine problema. Besitęsiančią diskriminaciją lemia neigiamos visuomenės nuostatos³, žmonių su negalia kaip aukų reprezentacija žiniasklaidoje⁴ ir kiti stereotipai, žinių trūkumas, siauras negalios supratimas.

---

¹ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija.

² Pavyzdžiui, Lietuvos negalios organizacijų forumo 2016 m. teikta alternatyvi ataskaita dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje.

³ 2011 m. darytoje apklausoje daugiau kaip pusė respondentų nenorėtų gyventi kaimynystėje su psichikos sveikatos negalią turinčiu asmeniu (Šumskienė E. ir kt. 2014. Visuomenės nuostatų kitimo ir diskriminacijos priežasčių tyrimo ir rezultatų analizė).

⁴ Pavyzdžiui, žiniasklaidos monitoringas atskleidė, kad trečdalyje publikacijų žmonės su negalia vaizduojami kaip aukos. Lietuvos negalios organizacijų forumas ir Lietuvos žurnalistikos centras. 2017. Viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje pateikiamos informacijos apie neįgaliuosius bei jų integraciją analizė ir vertinimas.

Didele kliūtimi išlieka ir medicininis negalios modelis, įsišaknijęs įvairiose institucijose⁵. Remiantis šiuo modeliu negalia aiškinama kylanti tik iš žmogaus, jo sutrikimų ir turi būti „išgydyta“. Tačiau fizinės ar psichosocialinės sveikatos būklės sutrikimai ar ypatybės savaime neatima asmens teisių ir neturėtų menkinti galimybių dalyvauti visuomenės gyvenime. Galimybės susiaurėja dėl egzistuojančių kliūčių – tikslingo izoliavimo (pavyzdžiui, socialinės globos įstaigose) arba išstūmimo, kai sistemingai nepritaikoma aplinka ir sąlygos, priimami diskriminuojantys architektūriniai sprendimai, kuriami transporto, komunikacijos ar informaciniai barjerai, varžomos išsilavinimo, darbo ir laisvalaikio galimybės.

Socialiniu negalios modeliu siekiama keisti suvokimo akcentus: perkelti dėmesį nuo fiziologinių asmens ypatumų į tai, kaip fizinė ir socialinė aplinka tam tikroms žmonių grupėms nustato apribojimus.

Negalia stipriai paveikia pažeidžiamas socialines grupes, pavyzdžiui, žmones, gaunančius mažiausias pajamas, niekur nedirbančius, turinčius žemesnį išsilavinimą. Jų galimybės skirti lėšų pirminei lėtinių ligų prevencijai, o susirgus apsirūpinti tinkamomis gydymo priemonėmis ir užkirsti kelią ligos progresavimui dažnai yra ribotos, tad didėja rizika patirti ilgalaikius sveikatos sutrikdymus⁶, kurie savo ruožtu gali sustiprinti socialinę, ekonominę atskirtį. Taip įsisukama į užburtą ratą.

Specifinėse pažeidžiamumo situacijose atsiduria asmenys, priklausantys kelioms diskriminaciją patiriančioms grupėms (etninėms, LGBT*, vyresnių žmonių, kt.). Akademinėje literatūroje gausiai aptariama lyties ir rasės veiksnių sąveika. Deja, lyties ir negalios sankirtą nagrinėjančių darbų kur kas mažiau. Manoma, kad šiuo atveju sveikatos sutrikimo faktas užgožia kitus socialinės patirties aspektus ir vieną tapatybės dėmenį akcentuojanti kategorija tampa ne tik pagrindine, bet ir išskirtine negalios paveiktų žmonių statusą apibrėžiančia sąvoka.⁷ Antra vertus,

---

⁵ Lietuvos negalios organizacijų forumas. Alternatyvi ataskaita dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje.

⁶ World Health Organization. The global burden of disease: 2004 update.

⁷ Shaw L.R., ir kt. 2012. Intersectionality and Disability Harassment: The Interactive Effects of Disability, Race, Age, and Gender.

negalios klausimas gali būti „izoliuojamas“ ir dėl jau minėto medicininio modelio. Būtent socialinio konstravimo prieiga leidžia įdėmiau pažvelgti ir į lyties vaidmenį negalios kontekste.

Socialinis negalios modelis padeda suprasti ir tai, kad buvimas keliose pažeidžiamumo grupėse daro tiek kiekybinį, tiek kokybinį poveikį. Daugialypį pažeidžiamumą turintis asmuo, pavyzdžiui, gali patirti didesnę priekabiavimo riziką, tačiau ir pats patiriamas priekabiavimas, dėl unikalios socialinių, kultūrinių prielaidų derinio, pakinta.⁸

Svarbiu veiksniu gali tapti ir konkretus negalios tipas – žmonės su psichosocialine negalia stigmatizuojami stipriau⁹. Užsienio tyrimai¹⁰ rodo, kad būtent ši grupė patiria daugiau diskriminacijos ir smurto, o moterys su psichosocialine negalia – daugiau seksualinio smurto.

Negalios poveikis žmogaus gyvenimo kokybei yra platus, daugiabriaunis klausimas. Šioje apžvalgoje dėmesio skiriame lyties ir negalios sankirtoje kylantiems iššūkiams tokiose gyvenimo srityse kaip švietimas, darbas, politinis aktyvumas. Plačiau aptariame smurto ir reprodukcinę teisių klausimus. Vadovaujamės socialiniu negalios modeliu ir nuostata, kad moterys, paveiktos negalios, patiria dvigubą diskriminaciją ir yra labiau pažeidžiamos tiek dėl negalios, tiek dėl buvimo moteriškos lyties. Apžvalgoje pateikiami galimi negalios ir lyties sankirtoje atsirandančių problemų sprendimo būdai bei gerosios praktikos pavyzdžiai.

---

⁸ Shaw L.R., ir kt. 2012. Intersectionality and Disability Harassment: The Interactive Effects of Disability, Race, Age, and Gender.

⁹ Lietuvos negalios organizacijų forumas ir Lietuvos žurnalistikos centras. 2017. Viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje pateikiamos informacijos apie neįgaliuosius bei jų integraciją analizė ir vertinimas.

¹⁰ Dammeyer J., Chapman M. 2018. A national survey on violence and discrimination among people with disabilities.

Negalios paveiktų moterų padėtis

Negalios paveiktos moterys turi teisę būti vertinamos visuomenėje dėl savo įnašo šeimoje, darbo rinkoje, bendruomenėje ar politiniuose procesuose. Visgi jų padėčiai nėra skiriama pakankamai dėmesio tiek politiniu, tiek visuomenės lygiu, o taip pat ir tyrimuose. Problemos, kylančios dėl jų sveikatos sutrikimų ar įdarbinimo sprendžiamos izoliuotai, ignoruojant patiriamos diskriminacijos kompleksškumą ir faktą, kad vienas diskriminacijos šaltinis gali užgožti kitą.

Moterų ir vyrų su negalia patirčių skirtumai yra daug kuo panašūs į moterų ir vyrų be negalios patirčių skirtumus. Tai pamirštama, kai pirmiausia pastebima negalia.

Remiantis tradicinių lyčių vaidmenų normomis, namų ir šeimos prižiūra priskiriama moterų, o darbas ir finansinių išteklių generavimas – vyrų funkcijoms. Ši vaidmenų skirtis sustiprina požiūrį, kad vyrai – sprendimų priėmėjai, apdovanoti protu ir vadovavimo galia – yra pranašesni už moteris, todėl šios turi „sumokėti“ už savo autonomiją. Grįžusias po darbo ir dalyvavimo visuomenės gyvenime namo moteris užklumpa pareiga atlikti socialiai nepripažintą darbą, kuris ir tampa įgytos nepriklausomybės kaina.¹¹

Šie lyčių stereotipai paveikia ir moteris su negalia. Visgi jų atveju diskriminaciją dėl lyties dar labiau sustiprina sunkumai, siejami su konkrečia negalia ir barjeriais aplinkoje, pavyzdžiui, norint išpildyti „geros šeiminkės“ vaidmenį. Negalia ne tik gerokai padidina moterų patiriamus sunkumus, bet naudojama ir kaip jų diskriminacijos pateisinimas. Pavyzdžiui, kai nuostatos apie moterų užimtumą ar dalyvavimą visuomenės gyvenime savaime yra diskriminuojančios, žmonės

¹¹ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

lengviau pateisina negalios paveiktų moterų galimybių ribojimus.¹² Tokiu būdu diskriminacija dėl lyties tarsi „paslepiama“ po diskriminacija dėl negalios.

Švietimas ir mokymas

Išsilavinimas yra vienas iš svarbiausių kelių mergaitėms su negalia užsitikrinti savarankiško gyvenimo galimybę ir bendrai gyvenimo kokybę. Nepaistant to, kad Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija¹³ įtvirtina kiekvieno vaiko teisę į mokslą, laiduojantį pilnavertės žmogaus asmenybės ir orumo ugdymą, ši teisė nėra įgyvendinta Lietuvoje. Valstybės kontrolė atliktas auditas¹⁴ atskleidė, kad tik dalis ugdymo įstaigų pritaikyta arba iš dalies pritaikyta vaikų su negalia poreikiams, stinga švietimo pagalbos specialistų. Šalyje nutarta pereiti prie įtraukaus ugdymo, tačiau daugiau kaip 3,5 tūkst. vaikų kasmet mokosi specialiosiose mokyklose¹⁵. Trūksta statistikos apie įtraukjį ugdymą lyties pjūviu, o tai rodo bendrą lyčių aspekto svarbos supratimo stoką.

Aptariant klausimą globaliame kontekste¹⁶ atkreipiamas dėmesys į tai, kad vyrų ekonominės autonomijos poreikis, taigi ir išsilavinimo siekis, visuomenėje yra labiau normalizuoti. Todėl kai kuriose šalyse mergaitės su negalia gauna žemesnį išsilavinimą nei berniukai su negalia, dažniau nukreipiamos į specialiąsias ugdymo įstaigas. Pastebima, kad tėvai kognityvines ar klausos negalias turinčias mergaites linkę laikyti namie, taip tarsi saugodami, kad šios nepatirtų seksualinio išnaudojamo. Moterų dalyvavimą įvairiose mokymosi programose gali apriboti joms tenkančios atsakomybės rūpintis namais ir kitais šeimos nariais (pavyzdžiui, vaikais ar pagyvenusiais šeimos nariais) bei pagalbos stoka.

Bendroje populiacijoje matoma lyčių segregacija renkantis išsilavinimo kryptį pastebima ir analizuojant negalios paveiktų žmonių pasirinkimus. Kokybinis moterų su negalia tyrimas¹⁷ atskleidė ne tik negalios svarbą renkantis profesiją, bet ir galimą aplinkinių spaudimą siekti „lengvesnio“ kelio. Žmonių su negalia profesinių pasirinkimų Lietuvoje statistinė analizė lyties pjūviu galėtų suteikti daugiau įžvalgų šiuo klausimu.

---

¹² Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

¹³ Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija.

¹⁴ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. 2016. Ar ankstyvosios reabilitacijos paslaugos ir įtraukusis ugdymas atitinka neįgalių vaikų poreikius ir užtikrina jų socialinę integraciją.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Švietimo, sporto ir mokslo ministerija. 2019. Švietimo būklės apžvalga.

¹⁶ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

¹⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. 2019. Kaip Lietuvoje gyvena moterys ir mergaitės su negalia?

Užimtumas

Remiantis 2019 m. valstybės auditu¹⁸, Lietuvoje tik 29 proc. asmenų su negalia dirba. Tai išskirtinai mažas skaičius lyginant su kitomis šalimis ir pozityvių tendencijų kol kas nematyti. Moterų su negalia skurdo rizikos lygis aukštesnis nei vyrų su negalia¹⁹. Trūksta statistikos apie asmenų su negalia dalyvavimą darbo rinkoje lyties aspektu.

Lietuvos neįgalųjų draugijos apklausa²⁰ parodė, kad apie pusę moterų su negalia nesijaučia galinčios laisvai pasirinkti tokį darbą, kokio norėtų. Penktadalis tyrimo dalyvių teigė, kad moterys labiau nei vyrai su tokia pačia negalia patiria diskriminaciją darbo srityje: vyrai turi daugiau galimybių pasirinkti norimą darbą, darbdaviai labiau linkę juos priimti, moterys patiria daugiau patyčių, neetiško elgesio dėl negalios ir kitų priežasčių.

Nedarbo, sunkumų ieškant darbo ir dirbant priežastys gali būti įvairios. Jas lemia valstybės politika, pavyzdžiui, Lietuvoje pagalba labiau orientuota į socialinių įmonių rėmimą, kurį nuolat kritikuoja negalios organizacijos²¹, nepritaikyta viešoji ir darbo aplinka, socialinių tarnybų pagalba, paramos stoka, nepatenkintas tarpininkavimo, konsultavimo poreikis, nepakankamas informuotumas, neigiamos darbdavių, aplinkinių nuostatos, didelis darbo krūvis, profesinio pasirengimo trūkumas, nepasitikėjimas savimi, iniciatyvumo, motyvacijos dirbti stoka, baimė būti atstumtai dėl negalios²².

Sunkumai moterims gali sietis ir su lyčių stereotipais – skirtingais visuomenės lūkesčiais vyrams ir moterims, nes istoriškai vyrų darbas vertinamas kaip nepriklausomybės garantas, o moterų – laiko užpildymas²³. Jų darbas prasčiau apmokamas nei tokią pačią negalią turinčių vyrų ar negalios neturinčių moterų, net ir tuomet, kai sveikatos sutrikdymai neturi esminės įtakos užduotims atlikti.²⁴ Tarptautiniame kontekste pastebima, kad moterys su negalia dažniau būna bedarbės, dirba neoficialiuose, tik pagrindinių poreikių patenkinimą užtikrinančiuose, pažeidžiamuose darbuose, dažniau atlieka nemokamus darbus

---

¹⁸ Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. 2019. Auditas „Asmenų su negalia socialinė integracija.“

¹⁹ Lietuvos negalios organizacijų forumas. 2019. Moterys ir mergaitės su negalia Lietuvoje itin pažeidžiamos ir diskriminuojamos.

²⁰ Lietuvos neįgalųjų draugija. 2018. Neįgalųjų moterų padėties analizė, įvertinant jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

²¹ Pavyzdžiui, Lietuvos negalios organizacijų forumas: <https://www.lnf.lt/socialinems-imonems-toliau-leidžiama-svaistyti-musu-visu-pinigus/>.

²² Raudeliūnaitė, R. 2010. Judėjimo negalę turinčių moterų dalyvavimo profesinėje veikloje ypatumai.

²³ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

²⁴ Augutienė, R. ir kt. 2015. Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejais.

buityje: gamina maistą, tvarko namus, prižiūri vaikus ir artimuosius, rečiau gauna profesinės reabilitacijos paslaugas.²⁵

Lietuvoje dar nėra ištirta moterų su negalia padėties darbo vietoje specifika. Tačiau užsienio tyrėjai²⁶ atkreipia dėmesį į jų patiriamą segregaciją, pavyzdžiui, finansininkėms su negalia buvo kreipiamos į darbą biure atblokuojant jas nuo bendravimo su klientais, turėjo mažiau galimybių gauti premijas ar kilti karjeros laiptais. Kai kuriuose įmonėse profesionalumas asocijuojamas su tam tikru darbuotojo įvaizdžiu ir tai tampa didele kliūtimi moterims su matomomis negaliomis dėl to, kad jos dviem svarbiais kriterijais – negalios ir moteriškos lyties – nutolsta nuo tariamo „idealaus darbuotojo“ modelio. Žmonėms su negalia nepalankioje organizacinėje aplinkoje moterys ir pačios gali pradėti riboti savo karjeros tikslus, vengdamos galimos diskriminacijos.²⁷

Kliūtyms dirbti turi ne tik su ekonomine autonomija susijusių pasekmių. XX a. antroje pusėje, sparčiai didėjant dirbančių motinų skaičiui, buvo manyta, kad jų psichikos sveikata turėtų būti itin prasta dėl daugybės pareigų tiek namuose, tiek darbe. Tačiau atlikti tyrimai parodė, kad motinų dalyvavimas darbo rinkoje turi teigiamą reikšmę jų psichikos sveikatai, savivertei ir savirealizacijai²⁸. Būtent nedirbančios, niekur nesimokančios, netekėjusios ir vaikų neturinčios moterys turėjo didžiausią riziką patirti psichikos sunkumus ir susirgti lėtinėmis ligomis.²⁹ Tikėtina, kad tokį poveikį patiria ir ekonomiškai apribotos moterys su negalia.

Dalyvavimas ir galimybė priimti sprendimus

Šiandien atsakingas pareigas užimantys asmenys, ypač politikai, vengia atvirai negalios paveiktus žmones žeminančios retorikos. Įstatymai taip pat draudžia diskriminuoti negalios pagrindu. Vis dėlto pastebime didelį atotrūkį tarp deklaruojamų principų, įstatymų normų ir realybės.

Viešajame gyvenime negalios paveiktos moterys yra praktiškai nematomos. Jos itin retai užima svarbius postus valstybės tarnyboje, politikoje ar versle ir yra nepakankamai atstovaujamos neįgaliųjų organizacijų viešajame gyvenime. Bet

---

²⁵ Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

²⁶ Duff ir Ferguson (2012) cit. by Foster D., Williams J. 2014. Gender, Disability and Professional Work: The Need to Question Established Norms.

²⁷ Foster D., Williams J. 2014. Gender, Disability and Professional Work: The Need to Question Established Norms.

²⁸ Traustadottir, R. 1990. Obstacles to Equality: The Double Discrimination of Women with Disabilities.

²⁹ Augutienė, R. ir kt. 2015. Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejis.

tais retais atvejais, kai vis dėl to yra parodomas televizijoje ar kitose žiniasklaidos priemonėse, dažniausiai pateikiamos aukos ar asmens su specialiaisiais poreikiais vaidmenyse. Viešojoje erdvėje trūksta tokio dėmesio negalios paveiktoms moterims, kuris būtų telkiamas į jų darbus ir autoritetą, o ne pažeidžiamumą.³⁰

Negalios paveiktų moterų įtraukimas labai svarbus ir siekiant gerinti viešosios politikos kokybę, nes valdžios institucijų priimtose taisyklėse ar numatytose priemonėse daro įtaką visai bendruomenei. Kai grupė neatstovaujama priimant sprendimus, kyla pavojus, kad į jos poreikius nebus atsižvelgta. Būtent todėl svarbu, kad negalios paveiktų moterų balsas būtų girdimas visais lygmenimis.³¹

Aktyviai įsitraukti į visuomenės gyvenimą trukdo ir nepasitikėjimas savimi, kuris glaudžiai susijęs su ilgalaikė izoliacija, negauta pagalba įveikiant objektyvius barjerus.

Lietuvoje žmonių su negalia galimybės dalyvauti rinkimuose, susipažinti su medžiaga apie rinkimus yra ribojamos. Gyvenantiesiems globos institucijose netgi nurodoma už ką balsuoti³². 2020 m. dėl nepritaikytos aplinkos judėjimo negalią turinti kandidatė į Seimą negalėjo dalyvauti priešrinkiminiuose debatuose³³.

Lietuvos neįgaliųjų draugijos atliktas tyrimas³⁴ atskleidė, kad nors dauguma negalios paveiktų moterų balsuoja rinkimuose, kitose politinio ir visuomeninio gyvenimo srityse jos dalyvauja vangiai. Vienintelė sritis, kur jaučiamas kiek didesnis įsitraukimas yra visuomeninių, neįgaliuosius jungiančių organizacijų veikla. Su negalia nesusijusių visuomeninių organizacijų ar negalios paveiktų moterų tinklų veikloje dalyvavo kas šešta-vienuolika respondentė. Pagrindines diskriminacijos politiniame ir visuomeniniame gyvenime priežastis jos siejo su prastu balsavimo apylinkių patalpų pritaikymu žmonėms su negalia, sunkumais ginant negalios paveiktų žmonių teises, siekiant šių problemų matomumo, visuomenės abejingumu, ar neigiamu požiūriu į negalios paveiktus žmones, o taip pat kompiuterinio raštingumo stoka.

³⁰ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

³¹ [ten pat]

³² Lietuvos negalios organizacijų forumas. 2016. Alternatyvi ataskaita dėl JT neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje.

³³ Pranešimas spaudoje: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1232407/neigaliai-kandidatei-debatai-nepasiekiami-vrk-atsakomybes-nepriiima>.

³⁴ Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

Seksualinės ir reprodukcinės teisės

Visi esame lytinės būtybės ir turime lygias teises tinkamai išreikšti savo lytiškumą, patirti fizinį malonumą, turėti seksualinę orientaciją, kurti šeimą³⁵. Tai įtvirtina ir Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija, pabrėždama teisę susituokti esant laisvam ir visiškam asmenų, kurie ketina tuoktis, sutikimui, teisę laisvai ir atsakingai priimti sprendimus dėl vaikų skaičiaus ir kt.³⁶ Realybėje negalios paveiktų moterų reprodukcinę ir seksualinę raiškos teisių užtikrinimas susiduria su didelėmis kliūtimis.

Dvigubi seksualumo vertinimo standartai

Negalios paveiktų moterų seksualumas kelia nepatogumą, įtampą, prieštarigus jausmus ir nuostatas visuomenei. Viena vertus, moterys su negalia dažnai laikomos seksualinių poreikių neturinčiomis, netinkamomis gyventi su partneriu ir būti motinomis, todėl verčiamos griežtai kontroliuoti savo seksualinius poreikius.³⁷ Kita vertus, laikomos hiperseksualiomis, nekontroliuojančiomis savo poreikių³⁸, dažniau patiria seksualinį išnaudojimą³⁹.

Seksualumo tema negalios kontekste yra mažiausiai tiriama sritis, ypač kai kalbama apie negalioms paveiktas moteris. O lytinių santykių neturinčių negalios paveiktų moterų seksualumas dažnai išvis nepripažįstamas.

³⁵ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

³⁶ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai.

³⁷ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

³⁸ Kandravičiūtė, A. 2015. Negalios ir seksualumo kaip teisės į kokybišką gyvenimą aspektai socialinių darbuotojų požiūriu.

³⁹ Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2018/2685(RSP)).

Įsitikinimų apie negalios paveiktų moterų seksualumą klaidingumui įtakos turi negalios tipas. Tiriant moterų su judėjimo negalia patirtį Lietuvoje išaiškėjo, kad negalia matoma pirmiau lyties, todėl jos dažnai suvokiamos kaip belytės⁴⁰. Tačiau sudėtingiausioje padėtyje atsiduria mergaitės ir moterys su intelekto negalia. Jos taip pat suvokiamos kaip belytės, be to negauna tinkamo seksualinio švietimo, kuris padėtų suprasti visuomenės normas, priimtinius būdus reikšti savo seksualumą, plačiau kalbėtų ir apie emocijas, atsakomybę, siejamą su seksualumu.⁴¹

Daugelis tėvų nesirūpina lytiniu vaikų su negalia švietimu, klaidingai manydami, kad jiems to nereikia, ir nepagrįstai tikėdamiesi, kad tokiu būdu apsaugos juos ir save. Lietuvoje vykdytas socialinių darbuotojų tyrimas⁴² patvirtino, kad žmonių su negalia lytinio švietimo problema egzistuoja, tačiau specialistai linkę palikti ją spręsti tėvams.

Visuomenėje, kur seksualumo tema yra tabu, o moterims su negalia reikia patikimos, pritaikytos informacijos – ją rasti ypač sunku.

Merginoms su negalia retai sudaromos sąlygos bendrauti su kitais jaunuoliais ir taip formuoti savo seksualinę tapatybę. Didelei daliai vyrų lytiniai santykiai su jomis tampa sunkiai suvokiami. Tą lemia klaidingos nuostatos ir žinių trūkumas, pavyzdžiui, siauras seksualumo, tapatinamo tik su lytiniu aktu, suvokimas riboja dalies negalios paveiktų moterų galimybes turėti lytinį gyvenimą. Antrą vertus, moterų su negalia patiriamos seksualinės prievartos statistika rodo, kad vyrai išnaudoja jų seksualumą visiškai netinkamu būdu. Taigi, tam tikrais atvejais moterys su negalia tampa fakto, kad yra moterys, aukomis, o kitais atvejais šis tapatybės aspektas tiesiog nepripažįstamas.⁴³

⁴⁰ Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos.

⁴¹ Kandratavičienė, A. 2015. Negalios ir seksualumo kaip teisės į kokybišką gyvenimą aspektai socialinių darbuotojų požiūriu.

⁴² [ten pat]

⁴³ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

Moterys pastebi, kad vyrus, su kuriais jos palaiko santykius ar susituokia, visuomenė taip pat vertina neigiamai.⁴⁴ Jei partneris be negalios, aplinkiniai jį vertina kaip pasiaukojantį, jo gailisi.⁴⁵

Seksualumas gali būti pavojaus šaltiniu. Tačiau jis yra ir malonumo, autonomiško veikimo išraiška. Todėl diskusija apie seksualumą turi apimti abi puses. Svarbu įsisąmoninti, kad negalios paveiktos moterys, kaip ir kitos moterys, turi teisę į seksualumą, nesvarbu, kokia būtų jų seksualinė orientacija.⁴⁶

Kliūtys kuriant šeimą ir šeimos gyvenime

Šeimos planavimas yra ryškus lyties ir negalios sankirtoje atsirandančių iššūkių pavyzdys. Norėdamos susilaukti vaikų, negalios paveiktos moterys rūpinasi savo reprodukcinę sveikatą, tačiau susiduria su kategorišku visuomenės ir daugelio medicinos darbuotojų pasipriešinimu, kurie jose pirmiausia mato negalią, o ne moteriškumą ir motinystę.⁴⁷ Be to, jų seksualinis gyvenimas tampa grėsme, įsivaizduojant galimus vaiko sveikatos sutrikdymus.⁴⁸

Sveikatos specialistų pagalbos stygius gali būti susijęs su nepakankamu informuotumu ar tinkamai pritaikytos ginekologinės, mamografinės įrangos trūkumu. Tačiau medicinos sistema dažnai pasitelkiama ir kaip atgrasymo nuo lytinių santykių mechanizmas: apsunkinamas receptų kontracepcijos priemonėms gavimas, raginama nepastoti, pasitaiko atvejų, kai atliekama sterilizacija ir abortai be tinkamo moterų informavimo ir sutikimo.⁴⁹ Lietuvoje vykdytas kokybinis moterų su judėjimo negalia tyrimas⁵⁰ atskleidė patirtis, kuomet ginekologo kabinete buvo susidurta ne tik su nepritaikyta aplinka, bet ir patyčiomis dėl aktyvaus seksualinio gyvenimo.

Kas dešimta Lietuvos neįgaliųjų draugijos tyrime⁵¹ dalyvavusi moteris su negalia teigė patyrusi diskriminaciją šeimos srityje. Įvardintos apraiškos buvo susijusios su atkalbinėjimu nuo šeimos kūrimo, vaikų gimdymo, teisės susirasti partnerį

⁴⁴ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

⁴⁵ Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos.

⁴⁶ Maria Leonor Beleza. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe 2003

⁴⁷ Augutienė, R. ir kt. 2015. Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejais.

⁴⁸ Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos.

⁴⁹ Maria Leonor Beleza. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe 2003

⁵⁰ Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos. 2

⁵¹ Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

ignoravimu, nesudarytomis sąlygomis prižiūrėti vaikus, vaikų globos atėmimu skyrybų atveju ar neleidimu įsivaikinti dėl negalios.

Galime kelti klausimą, ar šie duomenys pilnai atspindi diskriminacijos mastą, t. y., ar visos Lietuvoje gyvenančios moterys su negalia, patirdamos didelę izoliaciją ir negaudamos tinkamo lytinio švietimo, žino savo teises ir gali pastebėti jų pažeidimus. Iš minėtame tyrime dalyvavusiųjų tik trečdalis gyveno su sutuoktiniu, ir šiek tiek daugiau nei 9 proc. su vaikais. Užsienio tyrimuose pastebėta tendencija, kad moterys su negalia dažniau yra vienišos mamos, gyvena vienos ar su tėvais, patiria didesnę skyrybų riziką, sunkiau išlaiko vaikų globą, nei vyrai su negalia.⁵² Beje, sulaukti paramos vienišoms mamoms su negalia trukdo ir stigmatizuojanti visuomenės nuostata, kad jos išvis neturėjo tapti mamomis. Be to, yra didesnis pasirengimas suteikti gydymą vyrui, kad šis galėtų susilaukti palikuonių, nei negalios paveiktai moteriai. Pastebima tendencija, kad iš jų reikalaujama atlikti genetinius testus, ko rečiau prašoma iš vyrų. Dažniau nei būtina atliekamas Cezario pjūvis.⁵³

Tiek moterų be negalios, tiek su negalia seksualumo raišką ir reprodukcinę galią reguliuoja patriarchalinės normos, tačiau negalia pakeičia lūkesčius, susijusius su tradiciniu reprodukcinio moterims priskiriamu vaidmeniu – tai, kas skatinama ir ko tikimasi iš moterų bendrai, draudžiama toms, kurios paveiktos negalios.⁵⁴ Šie dvigubi standartai daro ypač stiprų neigiamą poveikį moterų su negalia patirtims.

Motinstė, šeimos gyvenimas ir buitė – tradiciškai moterims priskiriamos veiklos sritys, negalios paveiktoms moterims gali kelti ypatingų sunkumų. Jie susiję ir su tradiciniu lyčių vaidmenų pa(s)kirstymu, ir pačiu motinstės faktu.

⁵² Lietuvos neįgalųjų draugija. 2018. Neįgalųjų moterų padėties analizė, įvertinant Jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

⁵³ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

⁵⁴ Kallianes, V., Rubinfeld, P. 1997. Disabled women and reproductive rights.

Auklėjant negalios paveiktas mergaites skiepijama nuostata, kad jos negali tikėtis santykių su partneriu, juo labiau turėti šeimą ar vaikų. Tačiau pernelyg dažnai jų darbas naudojamas namų ūkyje menkai tepripažįstant jo svarbą.⁵⁵

Namuose negalios paveiktoms moterims gali būti sunku atlikti viską, kas tradiciškai laikoma moterų darbu, ypač kai neturi pakankamai išteklių gauti reikiamą pagalbą. Dėl architektūrinių sprendimų, gyvenamųjų erdvių išplanavimo ir virtuvės įrangos nepritaikymo negalios paveiktų moterų kasdienybė tampa priklausoma nuo kitų asmenų.⁵⁶ O iškilęs poreikis turėti pagalbinius glaudžiai susijęs su gyvenimo kontrolės praradimu, mat moteris gali būti priversta elgtis pagal pagalbinko norus.⁵⁷

Abortų klausimu

Diskusijos apie vaisiaus pažeidimą kaip teisinį abortų pagrindą, kalą pleištą tarp neįgaliųjų teisių ir reprodukcinų teisių judėjimų. Neįgaliųjų teisių gynėjai nerimauja dėl to, kad įstatymai, nėštumo nutraukimo sąlygose konkrečiai įvardindami vaisiaus pažeidimą, įtvirtina nuostatą, kad žmonių su negalia gyvenimai yra mažiau vertingi nei negalios neturinčiųjų. Tuo tarpu reprodukcinų teisių gynėjams kelia susirūpinimą, kad vaisiaus sutrikimo diagnozės atveju abortą draudžiantys įstatymai mažina galimybes saugiai nutraukti nėštumą ir sudaro prielaidas žmogaus teisių pažeidimams. Šią įtampą stiprina ir advokacijos strategijos, kurias renkasi tiek remiantieji aborto teises, galimai sustiprindami žalingus su negalia susijusius stereotipus, tiek oponuojantieji pasirinkimo galimybei, neįgaliųjų teisių kalbą naudojantieji tam, kad nustatytų didesnius abortų prieinamumo ribojimus.⁵⁸

Kita vertus, negalios paveiktoms moterims, kurios gyvena šių judėjimų sankirtoje, atkreipia dėmesį⁵⁹, kad abortų klausimas yra glaudžiai susijęs su sisteminė diskriminacija, kuri stipriai veikia reprodukcinų sprendimų priėmimą: sąmoningu ir nesąmoningu medicinos paslaugų teikėjų, įskaitant teikiančiųjų prenatalinę diagnozę, šališkumu, visuomenei būdingu negalios paveiktų žmonių

---

⁵⁵ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

⁵⁶ [ten pat]

⁵⁷ Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos.

⁵⁸ Women Enabled International. 2020. Abortion and Disability: Towards an Intersectional Human Rights-Based Approach.

⁵⁹ [ten pat]

stigmatizavimu, prieinamų paslaugų ir paramos užtikrinant tinkamą gyvenimo lygį ir integraciją į visuomenę stygiumi, kuris riboja laisvo ir informuoto pasirinkimo galimybes.

Tarp prievartos ir malonumo

Seksualinį malonumą ir išnaudojimą sieja sudėtingas ryšys, ypač kai asmuo paveiktas intelekto sutrikimų. Pastarieji sujaukia normines prielaidas apie kūniškumą ir pažinimą, tad asmenys klaidingai laikomi stokojančiais būtino seksualinio intelekto. Išties žmonės su intelekto negalia paverčiami seksualiai neįgaliais ignoruojant socialines aplinkybes, kurios juos nugalina ir sukuria prielaidas engti. Pavyzdžiui, nesuteikiama informacija, kuri padėtų suprasti prievartos neteisėtumą. Tai atima aiškaus pasirinkimo užsiimti seksualine veikla ar ne galimybę.⁶⁰ Užuoť jį formavus, intelekto negalią turinčių asmenų seksualumas suvokiamas kaip nederamas (pavyzdžiui, masturbavimasis viešose vietose) ar nevaldomas ir yra represuojamas (pavyzdžiui, taikant priverstinį sterilizavimą).

Jeigu prievartą patiria seksualiai aktyvi arba kelis seksualinius partnerius turinti moteris, visuomenė linkusi sumenkinti faktinę seksualinės prievartos patirtį. Tai galioja ir moterų su negalia atveju.

Mergelės / kekšės priešprieša, aktyviai naudojama daugelyje smurtą prieš moteris pateisinančių diskursų, taikoma ir intelekto negalią turinčioms moterims. Dėl to užpuolimo atveju jų seksualinė elgsena tampa viešų aptarimų objektu, o ankstesnės patirtys tariamai paneigia galimybę būti seksualiai išnaudojamomis.⁶¹

Seksas gali tapti ir pasitenkinimo, ir prievartos prielaida. Nusikaltėlis gali seksualiai užpulti ir išnaudoti asmenį su intelekto negalia net jei šis išreiškė norą dalyvauti seksualiniuose veiksmuose: nevienoda galios dinamika, o ne noras tampa vienu

⁶⁰ Gill, M. 2015. Already Doing It. Intellectual Disability and Sexual Agency.

⁶¹ [ten pat]

iš piktnaudžiavimą lemiančių veiksnių. Intelektu negalią turintys asmenys keturis – dešimt kartų dažniau patiria seksualinę prievartą, nei jos neturintieji, ir taip nutinka ne dėl intelekto „trūkumo“, o dėl nevienodos galios dinamikos, kuri gali būti naudinga specialistams, šeimos nariams, pagalbininkams.⁶² Ypatingai pažeidžiami tampa asmenys su negalia, gyvenantys socialinės globos įstaigose.⁶³

Sveiko kūno hegemonija

Nėra lengva būti moterimi visuomenėje, kurioje klesti jaunystės ir grožio kultas. Visuomenėje įtvirtintas reikalavimas moterims nuolat rūpintis savo išvaizda galimai dar sustiprėja mergaitėms ir moterims su negalia⁶⁴ tarsi siekiant kompensuoti negalios poveikį. Kūnas su negalia visada lieka „sveiko“ kūno priešingybė: „Neįgalus kūniškumas „šaukia“, jis pasmerkta, kad viešoje erdvėje dėl jo skirtingumo jį stebėtų“⁶⁵. Lyties stereotipų kontekste „normalaus“ kūno mito poveikis moterims su negalia didesnis nei vyrams su negalia.

Lietuvoje atliktas kokybinis moterų su judėjimo negalia tyrimas⁶⁶ atsiskleidė, kad jų požiūris į moteriškumą yra daugiausia tradicinis, įskaitant moters išorinio grožio svarbos akcentavimą, kasdienes pastangas atrodyti gražiai, moters supratimas kaip nuolat gundančios vyrą. Tyrimo dalyvės dalinosi siekiu „mažinti“, maskuoti negalią, „atpirkti“ ją kitais įvaizdžio akcentais. Tai padaryti trukdo ir dėl nestandartinės išvaizdos atsirandantys keblumai, pavyzdžiui, tinkamo dydžio rūbų trūkumas.

Manoma, kad sveiko kūno turėjimas visuomenėje suvokiamas ne kaip vienas iš tapatumo aspektų, o kaip natūralus būvis. Todėl moterims su negalia, ypač su intelekto negalia, tenka aktyviai ginti patį seksualumo faktą, tuolab ištrinama ir jų seksualinės orientacijos įvairovės galimybė.⁶⁷

---

⁶² Gill, M. 2015. *Already Doing It. Intellectual Disability and Sexual Agency.*

⁶³ Šėporaitytė, D. 2011. Judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatumo konstravimas.

⁶⁴ [ten pat]

⁶⁵ [ten pat]

⁶⁶ [ten pat]

⁶⁷ Gill, M. 2015. *Already Doing It. Intellectual Disability and Sexual Agency.*

Negalios paveiktos moterys ir smurtas

Jei norime kovoti su moterų diskriminacija ir neteisybe, turime pradėti nuo namų, nes jeigu moteris nėra saugi savo namuose, negalima tikėtis, kad jausis saugi kur nors kitur.
Aysha Taryam

Sąvoka „smurtas prieš moteris“ reiškia visus smurto dėl lyties veiksmus, kurie sukelia arba gali sukelti fizinę, seksualinę, psichologinę, ekonominę žalą ar kančią moterims, įskaitant grąsinimus tokiais veiksmais, prievartą, savavališką laisvės atėmimą viešajame ar privačiame gyvenime. Šis nusikaltimas ir šurkštus moterų žmogaus teisių pažeidimas yra istoriškai susiklosčiusių nelygių vyrų ir moterų santykių pasekmė ir vienas veiksmingiausių socialinių svertų, verčiančių moteris būti pavaldžioje vyrų atžvilgiu padėtyje.⁶⁸ Jis vertinamas kaip šį moterų pavaldumą įtvirtinantis mechanizmas, nesvarbu, kalbėtume apie visuomenę apskritai ar tarpasmeninius santykius.

Europos Sąjungos valstybės narės remiantis JT Neįgaliųjų teisių konvencija, yra įsipareigojusios imtis visų tinkamų teisinių, administracinių, socialinių, švietimo ir kitų priemonių, kad apsaugotų negalios paveiktas moteris ir mergaites nuo visų išnaudojimo, smurto ir prievartos rūšių tiek namuose, tiek už jų ribų.⁶⁹ Tačiau smurtas prieš moteris ir mergaites vis dar išlieka pandeminio masto. Pasaulyje bent kartą per gyvenimą jį patiria viena iš trijų moterų: būna sumušta, priversta lytiškai santykiuoti ar kitaip išnaudojama asmens, kurį greičiausiai pažinojo.⁷⁰

Keleriopas pažeidžiamumas, atsirandantis lyties ir negalios sankirtoje, dar labiau padidina riziką patirti smurtą. Negalios paveiktų moterų „nematomumas“ visuomenės akyse ir struktūriniai bei asmeninio pobūdžio trukdžiai sustiprina

⁶⁸ Jungtinių Tautų Deklaracijoje dėl smurto prieš moteris panaikinimo.

⁶⁹ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

⁷⁰ Moradian, A. 2010. Domestic Violence against Single and Married Women in Iranian Society.

prievartos prieš jas latentškumą ir trukdo kurti veiksmingą atsaką į smurtą ir pagalbos sistemą.

Lyginant su bendrąja moterų populiacija moterys su negalia labiau rizikuoja patirti fizinį ir seksualinį, stiprėjantį ir ilgiau besitęsiantį smurtą, daugybines smurto formas. Smurtą, sužalojimus, prievartą, nepriežiūrą, blogą elgesį ir išnaudojimą jos patiria dažniau nei negalios paveikti vyrai ir dažniau tampa nusikaltimų aukomis, apie kuriuos nepranešama teisėsaugai.⁷¹

Europos Parlamento Rezoliucijoje dėl neįgalių moterų⁷² nurodoma, kad 34 proc. sveikatos problemų ar sutrikimų turinčių moterų savo gyvenime yra patyrusios fizinį ar seksualinį partnerio smurtą.⁷³ Jų rizika susidurti su prievarta yra nuo 1,5 iki 10 kartų didesnė nei moterų be negalios, ypač kai kalbama apie smurtą artimoje aplinkoje ir seksualinį išnaudojimą. Pastarojo rizika didėja augant skurdo lygiui.⁷⁴ Visa tai neigiamai veikia šių moterų gebėjimą dirbti, o priklausomybė nuo būtinos smurtautojo pagalbos riboja galimybes gyventi savarankiškai ir pasirūpinti savo fizine ir psichikos sveikata.⁷⁵

Negalios paveiktos moterys taip pat rizikuoja patirti įvairų su negalia susijusį smurtą, kuris pasireiškia kaip jų mobilumą ar komunikaciją užtikrinančių priemonių sunaikinimas, manipuliacijos vaistais, nepriežiūra ar atsisakymas suteikti būtiniausią asmens pagalbą, padidėjęs finansinės prievartos poveikis. Todėl jų atveju potencialiai galinčių smurtauti asmenų ratas prasiplečia: tai ne tik intymus partneris ir šeimos nariai, bet ir padėjėjai ar asmeniniai asistentai ir sveikatos priežiūros paslaugų teikėjai.⁷⁶

Su smurtu negalios paveiktos moterys gali susidurti ir artimoje aplinkoje, ir gyvendamos bendruomenėje ar specializuotose švietimo, socialinės ir sveikatos priežiūros įstaigose. Šis smurtas yra ne tik bendra negalios paveiktų moterų gyvenimo ypatybė, bet kartais ir negalios priežastis⁷⁷: patirto smurto sunkumas susijęs su somatinių simptomų skaičiumi ir moterų funkcinės negalios laipsniu.⁷⁸ Taigi stokojant veiksmingų apsaugos nuo smurto ir pagalbos mechanizmų potencialiai bet kuri erdvė negalios paveiktoms moterims nėra visiškai saugi.

---

⁷¹ Powers, L.E., ir kt. 2009. *Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors*.

⁷² Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties. (2013/2065(INI))

⁷³ [ten pat]

⁷⁴ Uscila R. 2020. *Smurtas artimoje aplinkoje: negalių turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas*.

⁷⁵ Powers, L.E., ir kt. 2009. *Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors*.

⁷⁶ [ten pat]

⁷⁷ Uscila R. 2020. *Smurtas artimoje aplinkoje: negalių turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas*.

⁷⁸ World Health Organization. 2000. *Women's Mental Health*.

Lyties ir negalios sankirtoje padidėjusią smurto riziką dar labiau sustiprina seksualinės orientacijos ir lyties tapatybės dėmenys: lesbietėms, biseksualioms ir transeksualioms negalios paveiktoms moterims kyla papildoma grėsmė susidurti su prievarta ir seksualiniu smurtu, jos dažniau sulaukia netinkamos valdžios institucijų reakcijos ar smurto viešose vietose.⁷⁹

Socialinis negalios kontekstas: skurdas, paslaugų neprieinamumas, nuvertinimas ir socialinė izoliacija didina negalios paveiktų moterų riziką patirti prievartą, ilgina smurtinės patirties trukmę, komplikuoja kovą su smurtu, keldamas specifinių reikalavimų saugumo užtikrinimui.⁸⁰ Šių moterų rizika patirti smurtą didėja ir dėl žemesnio asmeninio, socialinio raidos lygio, lytinio švietimo ir žinių apie seksualumą trūkumo⁸¹, kuris suteikia galimybes manipuliuoti⁸², ir visuomenėje įsišaknijusių žalingų mitų tiek apie negalios paveiktas moteris, tiek apie patį smurtą.

Atskira smurto forma, su kuria rizikuoja susidurti negalios paveiktos moterys ir merginos yra prievartiniai nėštumo nutraukimas ir sterilizacija.⁸³ Todėl kompetentingos Europos Sąjungos ir valstybių narių valdžios institucijos raginamos griežtai pasmerkti ir išnaikinti šias praktikas, kurios gali būti vertinamos kaip kankinimas, nežmoniškas ar žeminantis elgesys.⁸⁴

2018 m. Lietuvos neįgaliųjų draugijos atlikta negalios paveiktų moterų ir mergaičių apklausa⁸⁵ atskleidė, kad dažniausiai moterys (32,1 proc.) ir mergaitės (39,3 proc.) teigė patyrusios psichologinį smurtą. Su fizinėmis jo formomis nurodė susisūrusios 20,9 proc. moterų ir 23,4 proc. mergaičių. 5,9 proc. negalios paveiktų moterų ir apie 4 proc. mergaičių teigė patyrusios seksualinį smurtą. Svarbu atkreipti dėmesį, kad 17,9 proc. apklausoje dalyvavusių moterų negalėjo ar nenorėjo atsakyti į šį klausimą, kas galėtų būti aiškinama polinkiu nutylėti smurtinius atvejus arba negebėjimu identifikuoti tam tikrų veiksmų kaip smurtinių. Tyrimai taip pat atskleidžia, kad patyrus smurtą negalios paveiktoms moterims sunku pasakyti apie tai kitam asmeniui, neprarandant pasitikėjimo ir atsižvelgiant į savo žmogaus teises.⁸⁶

---

⁷⁹ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

⁸⁰ Powers, L.E., ir kt. 2009. Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors.

⁸¹ Uscila R. 2020. Smurtas artimoje aplinkoje: negali turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas.

⁸² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. 2019. Kaip Lietuvoje gyvena moterys ir mergaitės su negalia?

⁸³ Europos Parlamento Rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2013/2065(INI))

⁸⁴ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

⁸⁵ Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

⁸⁶ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

Viktimologinės situacijos vertinimas⁸⁷ atskleidė, kad Lietuvoje asmenys su negalia sudaro vos 2,7 proc. nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje ir beveik nepasitaiko registruotų seksualinės prievartos atvejų. Todėl palyginus su tarptautine situacija, daroma išvada, kad smurtas prieš negalią turinčias moteris yra ypatingai latentiškas.

---

⁸⁷ Uscila R. 2020. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas.

Problemos sprendimo būdai: seksualinės ir reprodukcinės teisės

Toliau šiame skyriuje pateikiami galimi problemų, kliūčių ir iššūkių, susijusių su seksualinėmis ir reprodukcinėmis teisėmis, sprendimo būdai. Juos siūlo mokslininkės, ekspertės, negalios paveiktų moterų aktyvizmo atstovės, apibendrinamos įvairių šalių patirtis.

Dvigubi seksualumo vertinimo standartai

Negalios paveiktos moterys turi teisę į seksualumą, kurią realizuojant svarbu, kad⁸⁸:

- Tėvai būtų informuoti ir mokomi apie dukterų seksualinę tapatybę. Taip pat ir visi kiti asmenys, su kuriais jos bendrauja: draugai, šeimos nariai ir artimieji, pedagogai. Merginos turėtų būti skatinamos bendrauti su kitais jaunais žmonėmis, kad išsiugdytų suvokimą apie savo seksualinę tapatybę.
- Lytinio švietimo pamokos integruotų informaciją apie negalios paveiktų moterų padėtį. O pačios mergaitės būtų mokomos gebėti priimti savo seksualumą, savigarbos jausmą, užmegzti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, atpažinti prievartą ir jos netoleruoti.
- Sveikatos priežiūros specialistai būtų apmokyti, kaip informuoti pacientes ir suteikti joms pagalbą be išankstinių nuostatų. Taip pat svarbu, kad

---

⁸⁸ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

ginekologinė ir mamogramos įranga būtų pritaikyta negalios paveiktų moterų poreikiams.

Kliūtys kuriant šeimą ir šeimos gyvenime

Užsienio ekspertės pabrėžia⁸⁹, kad kalbant apie negalios paveiktų moterų teisės į šeimos gyvenimą realizavimą ypač svarbu užtikrinti, kad:

- Jų priimami sprendimai dėl šeimos būtų vertinami kaip ir kitų visuomenės narių, taip pat gerbiami šių moterų su motinyste susiję pasirinkimai. Tai ypač pasakytina apie sveikatos priežiūros specialistus, kurie turėtų būti apmokyti, kaip elgtis su negalios paveiktomis moterimis, padėti joms ir gerbti norą tapti motinomis.
- Būtų nutrauktos bet kokios priverstinės sterilizacijos praktikos ten, kur jos vis dar egzistuoja.
- Negalios paveiktoms moterims būtų suteikta galimybė įvaikinti vaikus (atsižvelgiant į pastarųjų interesus). Ši galimybė turi būti apsvarstyta nediskriminuojant. Tai pasakytina tiek apie įvaikinimo, tiek skyrybos bylas nagrinėjančias institucijas, kurių specialistai turėtų būti apmokyti, kaip užtikrinti, kad išankstinės nuostatos nedarytų poveikio sprendimams dėl vaikų.
- Darbo ir šeimos įsipareigojimų krūviai poroje būtų padalinti kuo tolygiau. Tai aktualu visoms moterims, tačiau negalios paveiktosioms šis balansas ypač svarbus, nes dėl prastai pritaikytos aplinkos ir buitinės įrangos joms namų ruošos darbai tampa kur kas sunkesni. Atsižvelgusios į specialius poreikius, valdžios institucijos turėtų padėti pritaikyti namų, ypač virtuvių, interjerą, kad butis taptų lengvesnė ir kuo mažiau ribotų negalios paveiktų moterų autonomiją.

Lietuvos neįgaliųjų draugijos iniciatyva atliktas tyrimas⁹⁰ atskleidė, kad negalios paveiktų moterų diskriminaciją šeimos srityje, respondenčių nuomone, padėtų sumažinti (dalis išvardintų priemonių):

- Įstatymų tobulinimas;
- Pagalba šeimai, socialinė parama motinoms su vaikais;

⁸⁹ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

⁹⁰ Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.

- Daugiau informacijos, paskaitų, diskusijų, sektinų pavyzdžių viešinimas;
- Pasirengimo šeimos gyvenimui kursai;
- Žinojimas, kur galima kreiptis pagalbos, psichologo paslaugų;
- Savarankiškumo paskaitos, savipagalbos grupės, susitikimai su likimo draugais;
- Savivertės, pasitikėjimo savimi ugdymas.

Abortų klausimu

Asmens autonomijos nepaisymas yra viena pagrindinių moterų žmogaus teisių pažeidimo priežasčių, su kuriuo susiduria taip pat ir negalios paveiktos moterys. Todėl ieškant sprendimo būdų, kurie vienytų, o ne kiršintų reprodukcinę teisių ir neįgalųjų teisių judėjimus, siūloma⁹¹:

- Užtikrinti, kad visos moterys galėtų teisėtai ir laisvai priimti bet kokius, su savo reprodukcija susijusius sprendimus, įskaitant abortą. Teisinė sistema privalo garantuoti galimybę atlikti saugų abortą nurodant konkrečių teisėto jo atlikimo priežasčių. Svarbu atsikratyti stigmos, susijusių tiek su abortu ir kylančių dėl jo kriminalizavimo, tiek su negalia, tai yra įstatymų, kurie abortus laiko „pateisinamais“ vaisiaus pažeidimo pagrindu.
- Šalinti struktūrines ir socialines kliūtis, atsisakyti medicininio modelio, kuris patologizuoja negalią ir trukdo nėščiosios informuotai priimti sprendimą dėl neštumo išsaugojimo arba nutraukimo. Užtikrinti ne tik teisę priimti sprendimus, bet ir galimybes šią teisę realizuoti. O tam reikalingos įgalinimo, socialinės apsaugos programos ir prieiga prie informacijos, padedančios priimti pagrįstus sprendimus dėl savo reprodukcijos ir išvengti prievartos.

Reprodukcinę teisių gynėjams rekomenduojama⁹²:

- Jei tik politiškai įmanoma, pasisakyti už visišką aborto dekriminalizavimą arba teisėtą abortą be apribojimų, užuot telkus dėmesį į išskirtines aplinkybes, kurioms esant abortas galėtų būti teisėtai atliekamas.

⁹¹ Women Enabled International. 2020. Abortion and Disability: Towards an Intersectional Human Rights-Based Approach.

⁹² [ten pat]

- Vengti kalbos, kuri sustiprina negalios paveikto vaiko auklėjimo „naštos“ suvokimą. Kai advokacija siejama su socialine nėsčiosios gerove, dėmesj reikėtų telkti į asmenines nėsčiosios aplinkybes ir į valstybės negebėjimą teikti tinkamos ir prieinamos paramos negalios paveiktiems vaikams ir jų šeimoms.
- Bendradarbiauti su neįgaliųjų teises ginančia bendruomene. Tai padės geriau suprasti, kaip neįgaliųjų teisių problemos susisieja su laisvu pasirinkimu – pavyzdžiui, priverstinis abortas ir veiksnio klausimai. Būti neįgaliųjų teisių judėjimo sąjungininku pasisakant dėl teisinių problemų.

Neįgaliųjų teisių gynėjams rekomenduojama⁹³:

- Pripažinti, kad reprodukcinė autonomija yra ypač svarbus klausimas negalios paveiktoms moterims ir jis turi būti neįgaliųjų teisių judėjimo prioritetu.
- Bendradarbiauti su reprodukcinės teises ginančia bendruomene. Tai padės geriau suprasti negalios ir teisės į reprodukcinę autonomiją klausimų sąveiką – pavyzdžiui, informuotas sutikimas ir palaikomas sprendimų priėmimas. Būti reprodukcinų teisių judėjimo sąjungininkais, šiam kovojant už galimybę laisvai rinktis.
- Pasisakyti už visišką abortų dekriminalizavimą arba teisėtą abortą be jokių apribojimų.

Svarbu remti judėjimų bendradarbiavimą.

Tarp prievartos ir malonumo

Siekiant išvengti piktnaudžiavimo negalios (ypač intelekto) paveiktų moterų padėtimi, ekspertai ragina visiems sveikatos, socialinių paslaugų ir švietimo specialistams rengti mokymus, padedančius užkirsti kelią diskriminacijai ir smurtui prieš negalios paveiktas moteris ir mergaites.⁹⁴

⁹³ Women Eanbled International. 2020. Abortion and Disability: Towards an Intersectional Human Rights-Based Approach.

⁹⁴ Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2018/2685(RSP))

Organizuojant lytinį negalios paveiktų mergaičių (merginų, moterų) švietimą, į jo programas būtina įtraukti ir teisinę su seksualumu ir sutikimu susijusią informaciją.

Sveiko kūno hegemonija

Žiniasklaida atlieka svarbų vaidmenį padedant formuoti teigiamą negalios paveiktų moterų įvaizdį, skatinant jas ginti savo teises. Todėl negalios paveiktų moterų reprezentacija filmuose ar televizijoje neturėtų būti siejama išskirtinai su negalia. Jos turi būti matomos kaip atliekančios įprastus vaidmenis, prilygstančius bet kuriam kitam asmeniui. Svarbu pateikti negalios paveiktų moterų vaizdus, atspindinčius jų buvimo kasdienybėje normalumą ir teigiamą indėlį visuomenėje.

Kuriant reklamas svarbu nepamiršti, kad moterys su negalia, lygiai kaip ir moterys be negalios nori būti patrauklios ir turi seksualumą. Taip pat svarbu didinti supratimą apie seksualumą bendrai, griauti mitus.⁹⁵

---

⁹⁵ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

Problemos sprendimo būdai: negalios paveiktos moterys ir smurtas

Siekiant užkirsti kelią smurtui prieš moteris ir užtikrinti kokybišką, prieinamą pagalbą būtina pripažinti, kad negalia yra kompleksinis klausimas, kurį svarbu integruoti į visas politikos kryptis, veiksmus ir priemones, siejamas su moterų teisių ir lygių galimybių užtikrinimu. Ne mažiau kompleksinė yra ir smurto prieš moteris problema, sprendžiant ją būtina atsižvelgti tiek į prevencijos, pagalbos nukentėjusiems asmenims aspektus, tiek į stereotipų, susijusių ir su lytimi, ir su negalia keitimu.

Europos Parlamento rezoliucijoje pabrėžiama, kad Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo konvencijos) ratifikavimas yra svarbus ir būtinas žingsnis kovojant su smurtu prieš negalios paveiktas moteris ir mergaites.⁹⁶

Prevenција

Siekiant sumažinti negalios paveiktų moterų riziką patirti smurtą ir pažeidžiamumą susidūrus su prievarta, negalios klausimai turi būti įtraukti į bet kokią informuotumo didinimo medžiagą ir mokymo kursus, skirtus specialistams, dirbantiems smurto prieš moteris srityje. Visos visuomenei skirtos priemonės,

---

⁹⁶ Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2018/2685(RSP)).

pavyzdžiui, kampanijos ir (arba) informacinė medžiaga turi būti pateikiama negalios paveiktoms moterims prieinamais formatais.⁹⁷

Negalios paveiktos mergaitės ir moterys, jų šeimos nariai ir artimiausi žmonės turi būti mokomi, kaip užkirsti kelią išnaudojimo, smurto ir prievartos atvejams, kaip juos atpažinti ir apie tai pranešti, kartu pateikiant suprantamą informaciją apie paramos paslaugas ir esamas teisinės kovos su smurtu priemones.⁹⁸

Negalios paveiktos moterys ir merginos gali patirti šeimos narių, globojančių asmenų ar nepažįstamų žmonių smurtą savo namuose ir institucijose. Lyties ir negalios sankirtoje padidėjusią smurto riziką dar labiau sustiprina seksualinės orientacijos ir lyties tapatybės dėmenys. Į šiuos aspektus būtina atsižvelgti rengiant sąmoningumo ir švietimo kampanijas. Taip pat svarbu negalios paveiktoms moterims ir mergaitėms aktualius klausimus įtraukti į prevencines, informacines programas ir užtikrinti jų aktyvų dalyvavimą.⁹⁹

Siekiant išvengti išnaudojimo, smurto ir prievartos, būtina užtikrinti, kad visas paslaugas ir programas, skirtas padėti negalios paveiktoms moterims ir mergaitėms, veiksmingai prižiūrėtų nepriklausomos valdžios institucijos. Turi būti įdiegtos ankstyvojo aptikimo sistemos, skirtos nustatyti situacijas, kuriose gali pasireikšti smurtas prieš negalios paveiktas moteris, esančias institucijose, uždaruose ar atskirtose vietose. Turi būti parengti protokolai, padedantys jas slaugantiems profesionalams užkirsti kelią smurtui ir prievartai, ir veiksmingos negalios paveiktų moterų ir mergaičių apsaugos priemonės.¹⁰⁰

Visiems sveikatos priežiūros, švietimo darbuotojams ir specialistams, dirbantiems tarnybose, kovojančiose su smurtu ir seksualine prievarta, rengti mokymus apie negalios paveiktų moterų ir mergaičių padėties specifiką ir konkrečius poreikius, ypatingą dėmesį sutelkiant į jų įvairovę ir nevienalytiškumą. Šie mokymai turėtų padėti įveikti stereotipus ir išankstines nuostatas prieš negalią ir gilinti žinias, kaip užkirsti kelią diskriminacijai ir smurtui prieš negalios paveiktas moteris ir mergaites.¹⁰¹ Mokymai turėtų būti prieinami visiems specialistams, dirbantiems tiesiogiai su negalios paveiktomis moterimis ir mergaitėmis.¹⁰²

---

⁹⁷ European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

⁹⁸ [ten pat].

⁹⁹ [ten pat]

¹⁰⁰ [ten pat]

¹⁰¹ Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2018/2685(RSP)).

¹⁰² European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

Užtikrinti, kad negalios paveiktos moterys ir mergaitės būtų labiau matomos žiniasklaidoje ir viešojo erdvėje. Skatinti transliuotojus visapusiškai įtraukti šias moteris kaip dalyves ir pranešėjas į visų rūšių transliuojamą žiniasklaidą.¹⁰³

Didinti galimybes naudotis ryšio paslaugomis ir teikti visapusiškai prieinamas interneto paslaugas, atitinkančias aukščiausius kompetencijos standartus, pritaikytus neįgaliesiems.¹⁰⁴

Aktyviai konsultuotis su negalios paveiktomis moterimis ir mergaitėmis per joms atstovaujančias organizacijas rengiant ir įgyvendinant teisės aktus ir programas, kuriomis siekiama užtikrinti nediskriminavimą ir lygias galimybes, taip pat stebėti jų veiksmingumą, į šį procesą įtraukiant negalios paveiktas moteris ir mergaites.¹⁰⁵

Saugumo planavimas

Socialinis negalios kontekstas, ypač gniuždymas ir nuvertinimas, lemia, kad nukentėjusiųjų patiriamo smurto dinamika dažnai apima kompromisų valdymą tol, kol patiriama žala atsveria pasilikimo ir smurtaujančio partnerio teikiamos pagalbos naudą. Pasiekusios lūžio tašką, pradeda mąstyti apie išvykimą ir tai realizuoti padedančius žingsnius.

Moteryų galimybę išvengti pavojaus ir pasinaudoti paslaugomis didina informacijos apie paslaugas turėjimas, nepaisant to, ryšis jos nutraukti skaudinančius santykius ar ne. Taip pat svarbu teikti nukentėjusio asmens palydėjimo paslaugą, instrumentinę pagalbą ir aiškiai parodyti, jog tikima tuo, kas sakoma apie patirtą smurtą.

Negalios paveiktų moterų nuomone, siekiant stiprinti saugumą ypač svarbu: didinti prievartinės kontrolės atpažinimą, moterų galimybes naudotis ištekliais, tokiais kaip krizių linijos, skubus transportas, krizių centrai ir paramos grupės, aiškiai nustatyti asmeninių padėjėjų pareigas ir ribas, turėti galimybę pasirinkti asmeninį asistentą ir turėti atsarginį asmeninį (-ę) padėjėją.¹⁰⁶

Socialinė izoliacija yra glaudžiai susijusi su smurtu artimoje aplinkoje, o negalia ją dar labiau sustiprina. Smurtą patyrusios moterys, nesvarbu, paveiktos negalios ar ne, daug dažniau kreipiasi į neformalius paramos tinklus, pavyzdžiui, patikimą

---

¹⁰³ Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties (2018/2685(RSP)).

¹⁰⁴ [ten pat]

¹⁰⁵ [ten pat]

¹⁰⁶ Powers, L.E., ir kt. 2009. Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors.

draugę, nei naudojasi oficialiais ištekliais, tokiais kaip policija, socialinės ar kitos tarnybos. Todėl siekiant didesnio saugumo ypač svarbu užtikrinti negalios paveiktų moterų prieigą prie žmogaus, kuriuo pasitiki.¹⁰⁷

Nukentėjusiųjų priežiūra ir sveikimas

Negalios paveiktų moterų atskirtis ir izoliavimas nuo visuomenės atskirose mokyklose, globos įstaigose, ligoninėse ar reabilitacijos centruose, bendravimo ir judumo pagalbos priemonių trūkumas didina riziką patirti smurtą ir seksualinę prievartą. Ši izoliacija skatina ir nebaudžiamumo jausmą atliekant smurtinius veiksmus. Pabėgėlių stovyklose ar humanitarinių nelaimių situacijose negalios paveiktos moterys patenka į tą pačią padėtį. Šioms aplinkybėms ypatingą dėmesį turi skirti visos tarnybos ir smurto prieš moteris programos.¹⁰⁸

Negalios paveiktų moterų priežiūrai įdarbinti darbuotojai turi būti tinkamai apmokyti ir stebimi, laikytis griežto etikos kodekso. Taip pat aiškiai žinoti, kaip elgtis paaiškėjus prievartos atvejui.¹⁰⁹

Moterys, turinčios intelekto negalią (kurioms paprastai sunku pranešti apie smurtą ir prievartą) arba psichosocialinę negalią (kurių liudijimai interpretuojami kaip „psichikos sutrikimo“ simptomai), dažniau patiria smurtą ar seksualinę prievartą. Negalios paveiktų moterų ir mergaičių parodymai ir pareiškimai pranešant apie smurtą ar seksualinę prievartą turi būti priimami rimtai nediskriminuojant dėl negalios.¹¹⁰

Bet kokį išnaudojimą, smurtą ar prievartą patyrusios moterys ar mergaitės turi gauti jų sveikimui, reabilitacijai, fizinei, pažintinei ir psichologinei socialinei integracijai būtiną pagalbą jų sveikatai, gerovei, savivertei palankiomis sąlygomis, kurios užtikrina pagarbą, orumą ir savarankiškumą. Be to, reikalingas amžių atitinkantis informuotas suinteresuoto asmens sutikimas. Smurtą patyrusios negalios paveiktos moterys ir merginos turi teisę į pripažinimą ir žalos atlyginimą.¹¹¹

---

¹⁰⁷ Powers, L.E., ir kt. 2009. *Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors*.

¹⁰⁸ European Disability Forum. 2011. *2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers*.

¹⁰⁹ Beza M. L. 2003. *Discrimination against women with disabilities*. Council of Europe.

¹¹⁰ European Disability Forum. 2011. *2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers*.

¹¹¹ [ten pat]

Kai prieš neįgalią moterį įvykdoma smurto aktas, atitinkamos socialinės tarnybos turi greitai suteikti saugų laikiną būstą nukentėjusiai ir jos vaikams bei imtis būtinų priemonių pagreitinti jų grįžimo į namus procesą, laikantis maksimalių apsaugos priemonių. Kaltininkui niekada neturėtų būti leista grįžti į šeimos namus.¹¹²

Smurto artimoje aplinkoje atvejais saugus būstas (pvz., moterų prieglobsčio centrai, krizių namai) ir kitos apsaugos nuo smurto ir seksualinės prievartos priemonės bei paslaugos (informacinės brošiūros ir interneto puslapiai, telefoninės pagalbos linijos, specialistų konsultacijos ir kt.) turi būti prieinamos moterims su visomis negalios formomis ir atliepti visus jų fizinius, komunikacijos, socialinius ir emocinius poreikius. Negalios paveiktoms motinoms ir negalios paveiktų vaikų motinoms, nukentėjus nuo smurto, turi būti užtikrinta teisė likti su vaikais apgyvendinimo įstaigoje. Tokioje apgyvendinimo vietoje turėtų būti suteiktos visos reikiamos lėšos ir parama jų priežiūrai.¹¹³

Pagalbos tarnybos turėtų apvarstyti galimybę įdarbinti negalios paveiktas moteris, kurios padėtų nukentėjusiosioms.¹¹⁴

---

¹¹² European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers.

¹¹³ [ten pat]

¹¹⁴ Beza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

Problemos sprendimo būdai: nevyriausybinių sektoriaus vaidmuo

Moterų nevyriausybinių organizacijos

Siekiant gerinti mergaičių ir moterų su negalia situaciją svarbu sistemingai integruoti lyčių lygybės aspektą į visas su negalia susijusias politikos sritis ir tuo pačiu formuojant lyčių lygybės programas atsižvelgti į negalios poveikį moterų gerovei.

Moterų NVO tenka atsakingas vaidmuo plėsti lyčių lygybės politikos aprėptį ypatingą dėmesį telkiant į aspektus, kurie ilgą laiką buvo nustumti į paraštes. Informavimo apie negalios paveiktų moterų padėtį (jų dvilypę diskriminaciją) ir sąmoningumo ugdymo programas svarbu vykdyti visais lygmenimis: šviesti plačiąją visuomenę, negalios paveiktas moteris ir mergaites, jų šeimos narius, draugus ir kitus artimus žmones, specialistus (gydytojus, slaugytojus, kitus sveikatos priežiūros, socialinių, užimtumo tarnybų, švietimo įstaigų, profesinio mokymo centrų darbuotojus, architektus, policijos pareigūnus ir kt.), taip pat verslo bendruomenę ir politinių sprendimų priėmėjus.

Darbo keičiant lyčių stereotipus prieigas būtina pildyti negalios paveiktų moterų patirtimis. Tai pagilintų kultūrinio seksizmo praktikas palaikančių mechanizmų suvokimą ir leistų ieškoti veiksmingesnių strategijų jiems šalinti. Visas informavimo, įgalinimo, švietimo, sąmoningumo kėlimo iniciatyvas svarbu vykdyti dalyvaujant pačioms moterims su negalia. Šios priemonės privalo skatinti nuostatą, kad jos yra savo gyvenimo šeimininkės, kurias reprezentuoja visų pirma

turimi gebėjimai. Tuo pačiu aiškinti jų problemas ir reikalavimus pasitelkiant integruotą požiūrį į lyties ir negalios sankirtą.¹¹⁵

Negalios klausimais dirbančios organizacijos

Negalios paveiktos moterys susiduria su didesniais sunkumais nei vyrai, nes skiriasi moterų ir vyrų vaidmenys visuomenėje. Negebėjimas atskirti moterų padėties nuo negalios paveiktų žmonių situacijos apskritai, daro nematomu faktą, kad negalios paveiktieji yra vyrai ir moterys. Taip ignoruojamas moterų padėties savitumas.

Neįgalumo problemos stiprėja, kai negalia paveikia moteris, o moterų negalios faktas naudojamas kaip pagrindas tęsti jų diskriminaciją. Ten, kur paplitusios stereotipinės diskriminacinės nuostatos moterų švietimo ar darbo klausimais, žmonės lengviau pateisina ir negalios paveiktų moterų nei vyrų galimybių ribojimą. Todėl labai svarbu lyčių lygybės nuostatas integruoti visose neįgaliųjų politikos srityse, o negalios paveiktas moteris įtraukti į lyčių lygybės programas.¹¹⁶

Ypač svarbu turėti pagal lytį išskirstytus duomenis visais be išimties negalios paveiktiems žmonėms aktualiais klausimais: ugdymas, mokslas, užimtumas, sveikatos apsauga, būstas, reprodukcinės teisės, dalyvavimas, sprendimų priėmimas ir kt. Jie padėtų nustatyti vykdomų politinių priemonių veiksmingumą, daroma pažangą ir numatyti konkrečius veiksnius, darančius įtaką negalios paveiktų žmonių – moterų ir vyrų – gyvenimo kokybei.

Organizacijos, atstovaujančios žmonėms su negalia, turi atsižvelgti į negalios paveiktų moterų padėtį, problemas ir požiūrį. Nacionaliniu, regioniniu ir vietos lygmenimis turėtų būti skatinamos bendraamžių paramos grupės, negalios paveiktų moterų organizacijos ir tinklai, užtikrinant ir reikiamus išteklius.¹¹⁷

---

¹¹⁵ Beleza M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe.

¹¹⁶ [ten pat]

¹¹⁷ [ten pat]

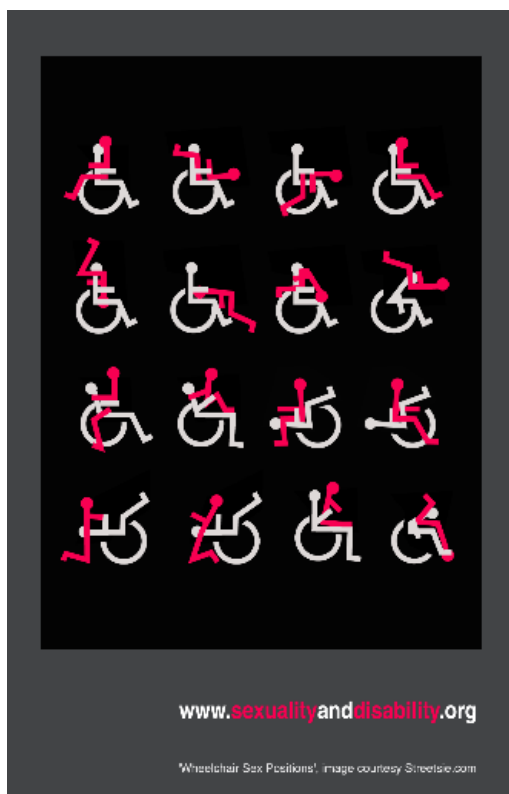
Gerųjų tarptautinių praktikų pavyzdžiai

Sąmoningumo kėlimo kampanijos

Australijoje organizacijos „Women with Disabilities Victoria“ 2019 m. kampanija

16 aktyvizmo dienų prieš smurtą lyties pagrindu kampanija atkreipia dėmesį būtent į moterų su negalia patiriamas neigiamas visuomenės nuostatas. Kampanijos metu viešinta vizualinė medžiaga, kurioje atkreipiamas dėmesys į mikro-agresijos formas, nuolat patiriamas moterų su negalia. Taip pat kalbama apie tai, kad moterys su negalia pačios priima sprendimus. Tokiu būdu atskleidžiamas kompleksinis požiūris į smurtą prieš moteris ir jo ištakų supratimas.

Dvi organizacijos – „Point of view“ (Indija) ir „CREA“ (Indija ir JAV), sukūrė interneto puslapį anglų kalba (<https://sexualityanddisability.org/>), kuriame moterims su negalia pateikiama aiški ir patikima informacija apie temas, susijusias su seksualumu (kūniškumu, grožiu, lytiniais santykiais, vaikų ugdymu, smurtu) ir griunama daug paplitusių mitų, naudojamos drąsios vizualinės priemonės. Išskiriami patarimai mokytojams, asmeninės istorijos.

Pritaikyta medžiaga

Asmenims, su skirtingomis negaliomis reikalingas tam tikras informacinės medžiagos pateikimo būdas, kad ji taptų prieinama. Pritaikyto turinio ir (arba) dizaino medžiaga Lietuvoje kuriama vangiai, tačiau pavyzdžių galima rasti ir čia. Lietuvos negalios organizacijų forumas į lietuvių kalbą išvertė lengvai skaitomą Europos Tarybos Konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (dar vadinamos Stambulo konvencija) pristatymą. Ši Konvencija ypatingai svarbi moterims su intelekto negalia, nes supažindina jas su moterų teisėmis, paaiškina, koks elgesys nėra tinkamas ir yra baudžiamas.

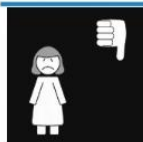
Sekimas yra kai kas nors paslapčia eina iš paskos ar paslapčia stebi ką žmogus veikia.

Sekama moteris ar mergaitė jaučiasi baisiai.

Teismas baudžia žmogų, kuris seka moteris ar mergaites.

Seksualinis priekabiavimas yra viena iš smurto prieš moteris ir mergaites formų.

Seksualinis priekabiavimas yra moteriai ar mergaitei nemalonus kalbos, užuominos ir komentarai apie seksą.

Seksualinis priekabiavimas gali vykti labai įvairiais būdais.

Tai gali vykti realiame gyvenime, ar internete.

Moterys ir mergaitės patiria seksualinę prievartą.

Puslapis iš Lietuvos negalios organizacijų forumo parengtos leidinio.

Švietimo ir ugdymo programos

Moterys turi būti sveikos

Motinos ir vaiko sveikatos programų asociacija Jungtinės Amerikos Valstijose savo svetainėje¹¹⁸ pateikia nuorodas į įvairias priemones, skirtas medicinos darbuotojų kompetencijų kėlimui dirbant su negalios paveiktais pacientais. Joje pristatoma 11 savaičių, 22 valandų trukmės mokymų programa moterims su negalia *Moterys turi būti sveikos*, kurią galima naudoti informavimo ir švietimo tikslais. Šioje programoje dalyvavusios moterys su intelekto negalia, buvo mokomos apie krūtis ir gimdos kaklelio vėžį, informuojamos apie rekomenduojamus patikrinimus ir metodus, padedančius susidoroti su procedūromis ir jaustis tvirtai atliekant medicininę patikras.

¹¹⁸ <http://www.amchp.org/programsandtopics/womens-health/Focus%20Areas/WomensHealthDisability/Pages/CliniciansandWomenInteractions.aspx>

Mokymais siekta padidinti negalios paveiktų moterų prieigą prie rekomenduojamų sveikatos patikrinimų. Jie padėjo dalyvėms pastebimai pagerinti žinias apie sveikatą, elgesį, įsitikinimus ir įveikos strategijas.

Negalių turinčių moterų sveikatos prieinamumo savitarpio paramos mokymų programa

Tai mokymo modelis padedantis moterims su negalia išmokti konsultuoti viena kitą¹¹⁹. Jis pritaikytas savarankiško gyvenimo, senjorų centrams, neįgaliųjų paramoms ir kitoms žmonių su negalia ir senjorų teisėmis besirūpinančioms organizacijoms. Šios programos tikslas – ugdyti bendraamžių konsultavimo įgūdžius, siekiant didinti supratimą apie sveikatos prieinamumą remiantis asmenine patirtimi ir įgalinimą. Konkretūs įgūdžiai, kurie buvo mokomi ir praktikuojami šioje grupėje, aprašyti Paramos grupės mokymo vadove.¹²⁰

Savitarpio paramos grupės

Breakthrough UK: including disable people (liet. Proveržis JK: žmonių su negalia įtrauktis)

Mančesterio bendruomenės centras¹²¹ pakvietė moteris su negalia prisijungti prie savaitinės savitarpio paramos grupės – saugios erdvės, kurioje jos galėtų atsipalaiduoti ir pasimėgauti svetinga, prieinama ir draugiška aplinka. Grupės narėms buvo palikta spręsti, kaip ji veiks. Centro darbuotojos ir savanorės prisidėjo siūlydamos paramą ir organizuodamos įvairius grupės vedimui reikalingus mokymus. Pagrindinis grupės organizavimo tikslas buvo sukurti vietą dalytis patirtimi ir palaikymu, jaustis išklaustytomis, žinoti savo teises ir lavinti įgūdžius, savigarbą ir pasitikėjimą savimi, skatinti moterų su negalia gerovę.

---

¹¹⁹ World Institute of Disability. <https://wid.org/2016/01/13/training-peer-support/>

¹²⁰ Peer Counseling Basics. <https://wid.org/wp-content/uploads/2016/01/peer-counseling.pdf>

¹²¹ Manchester Community Center. <https://manchestercommunitycentral.org/news/new-disabled-women%E2%80%99s-peer-support-project>

Populiariojoje kultūroje

Life (liet. „Gyvenimas“) – tai 2020 m sukurtas britų TV mini serialas. Filmo veiksmas vyksta Mančesterio daugiabutyje, kur kaimynystėje sugyvena keturios visiškai skirtingos šeimos, kiekviena iš kurių susiduria su savo iššūkiais: skyrybų, netekties, išdavystės, lūkesčių nepatenkinančių santykių skausmu. Viena iš herojų turi fizinę negalią, tačiau siužetas to niekaip neakcentuoja. Vidinė herojės drama susijusi su iššūkiais apsisprendžiant su kuriuo iš ja besižavinčių vaikinių – Andy ar Liamu – ji norėtų gyventi ir auginti savo naujagimį.

Šis serialas yra puikus kompleksiško negalios paveiktos moters paveikslo kūrimo pavyzdys: jos tapatybė nėra susiaurinama iki fizinių trikdžių turėjimo. Priešingai, Hannah Taylor parodoma kaip spalvina, emocine prasme turtinga ir stipri asmenybė savarankiškai priimanči reikšmingus savo gyvenimo sprendimus.

Internetiniai dienoraščiai, paskyros socialiniuose tinkuose atvėrė plačias galimybes paveiktoms negalios moterims dalintis asmeninėmis istorijomis, kūryba, kurioje pristatomos kasdieniškos situacijos. Dalis jų visai nėra susijusios su negalia, kitos atspindi iššūkius susiduriant su įvairiomis kliūtimis visuomenėje ir kūrybingus sprendimus.

Vienas iš komiksų, nupieštų Jess ir Li – dvių seserų su judėjimo negalia – apie asmeninę erdvę. Daugiau: <https://thedisabledlife.tumblr.com/tagged/comics>

Apibendrinimas

Teisės aktai nuo diskriminacijos saugo tiek asmenis su negalia, tiek moteris. Visgi moterims su negalia tai neužtikrina dvigubos apsaugotos. Priešingai, dėl specifinės dviejų veiksnių sąveikos jų diskriminacija kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu tampa sunkesnė, sukurdamą kliūtis, kurių nepatiria vyrai su negalia ar moterys be negalios.

Šioje apžvalgoje aptartos kai kurios kliūtys, su kuriomis susiduria moterys su negalia. Visos jos svarbios, kai galvojame apie realių moterų gyvenimo kokybę. Aplinkos ir sąlygų nepritaikymas, socialinė izoliacija, žiniasklaidos ir aplinkinių nuostatos ir nuvertinimas, jų nulemti sunkumai formuojant teigiamą savęs vaizdą, seksualinę ir lytinę tapatybę, taip pat prievartos patyrimas ir kiti veiksniai daro didelę žalą ir lemia, kad moterys su negalia menkai atstovauja savo teises ar dalyvauja visuomeniniame ir politiniame gyvenime, neišnaudoja savo potencialo. Nuolatos patiriamas nuvertinimas, nulytinimas, nugalimas žlugdo ir vidinį savęs vertinimą, moteriškumo patyrimą, pasitikėjimą savimi.

Lietuvoje paplitęs medicininis negalios modelis patologizuoja negalią, ją paversdamas asmenine problema ir trukdo matyti platesnį socialinį kontekstą. Šis požiūris – rimta sisteminė kliūtis siekiant užtikrinti moterų su negalia žmogaus teises, o tai Lietuvos valstybė yra įsipareigojusi padaryti.

Visuomenėje klesti grožio kultas. Todėl „sveiko“ kūno turėjimas laikomas ne vienu iš tapatumo aspektų, kuris gali pakisti, o norma. Seksualumo susiejimas su sveiku kūnu riboja ne tik negalios paveiktų asmenų seksualinę raišką, bet ir paties jų seksualumo pripažinimą.

Negalią turinčių moterų tapatybės konstravimas tik per sveikatos sutrikimą lemia tai, kad visuomenės akyse jos tampa tarsi belytės. Klaidingai manant, kad seksualumas joms nesvarbus, nesirūpinama šių moterų (mergaičių) lytiniu švietimu. Tai kelia grėsmių jų sveikatai ir saugumui. Kalbėti apie seksualumą, aptariant ne tik biologinius, bet ir socialinius, moralinius, psichologinius, teisinius aspektus, nėra pasiruošę nei tėvai ar mokytojai, nei medicinos, socialiniai darbuotojai. Ši informacija nėra integruota ir į *Lytinio švietimo, sveikatos ir rengimo šeimai programą*, todėl negalios paveiktų moterų padėtis lieka nematoma, o mergaitės nėra mokomos priimti savo seksualumą, ugdyti

savigarbos jausmą, megzti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, atpažinti prievartą ir jos netoleruoti.

Nepriklausomai nuo savo seksualinės orientacijos negalios paveiktos moterys, kaip ir visos kitos, turi teisę į seksualumą. Tačiau žiniasklaidoje propaguojamas fizinis moters modelis neatitinka negalios paveiktųjų realybės ir tampa rimta kliūtimi jų teisės į seksualumą, moteriškumą, šeimą ir motinystę pripažinimui.

Mergelės / kekšės priešprieša, aktyviai naudojama daugelyje smurtą prieš moteris pateisinančių diskursų, taikoma ir negalią turinčiosioms. Jeigu prievartą patiria seksualiai aktyvi arba kelis seksualinius partnerius turinti moteris, manoma, kad faktinė prievartos patirtis sušvelnėja, o ankstesnės seksualinės praktikos tariamai paneigia galimybę būti seksualiai išnaudota. Ypač didelę seksualinės prievartos riziką patiria intelekto negalią turinčios moterys, tačiau tai yra susiję ne su intelekto sutrikimu, o nevienoda galios dinamika, kuri gali pasinaudoti specialistai šeimos nariai, pagalbininkai.

Negalios paveiktos moterys smurtą rizikuoja patirti ne tik dėl savo lyties, bet ir dėl negalios. Tai gali būti jų mobilumą ar komunikaciją užtikrinančių priemonių sunaikinimas, manipuliavimas vaistais, nepriežiūra ar atsisakymas suteikti būtinausią asmens pagalbą, padidėjęs finansinės prievartos poveikis. Moterų su negalia atveju potencialiai galinčių smurtauti asmenų ratas prasiplečia: tai ne tik intymus partneris ir šeimos nariai, bet ir padėjėjai, asmeniniai asistentai ar sveikatos priežiūros paslaugų teikėjai. Šių aspektų *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas* neįvertina.

Visoms moterims turi būti užtikrinta teisė laisvai priimti bet kokius, su savo reprodukcija susijusius sprendimus, įskaitant abortą. Tačiau Lietuvoje vyraujantis medicininis ir negalią patologizuojantis modelis trukdo negalios paveiktoms nėščiosioms informuotai priimti sprendimą dėl neštumo išsaugojimo arba nutraukimo ir sulaukti reikiamos pagalbos, nusprendus turėti vaikų.

Norint, kad moterų su negalia gyvenimo kokybė tikrai gerėtų arba, kitaip tariant, joms nebūtų trukdoma džiaugtis pilnaverčiu gyvenimu ir kalbėti už save, reikalingi įvairūs sisteminiai pokyčiai bei ryški specialistų ir visuomenės žinių ir nuostatų kaita.

Literatūros sąrašas

1. Augutienė, R., Jonutytė, J., Karaliūnienė, R., Šumskienė, E. 2015. Daugialypė diskriminacija sveikatos sistemoje: negalią turinčių moterų atvejis. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. p. 98-113.
2. Belez M. L. 2003. Discrimination against women with disabilities. Council of Europe <https://rm.coe.int/16805a2a17>
3. Dammeyer J., Chapman M. 2018 A national survey on violence and discrimination among people with disabilities. BMC Public Health
4. European Disability Forum. 2011. 2nd Manifesto on the Rights of Women and Girls with Disabilities in the European Union. A toolkit for activists and policymakers <https://www.uildm.org/wp-content/uploads/2011/11/2ndmanifestoEN.pdf>.
5. Europos Parlamento Rezoliucija dėl negalių moterų (2013/2065(INI)) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013IP0579&from=PT>.
6. Europos Parlamento Rezoliucija dėl negalių moterų padėties (2018/2685(RSP)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0547_LT.html.
7. Foster D., Williams J. 2014. Gender, Disability and Professional Work : The Need to Question Established Norms. <https://core.ac.uk/download/pdf/74215023.pdf>.
8. Gill, M.C. 2015. Already doing it: intellectual disability and sexual agency, University of Minnesota Press.
9. Hosseinpoor, A. R., Williams, J. S., Jann, B., B. Kowal, B., Officer, A., Posarac, A., Chatterji, S. 2012. Social determinants of sex differences in disability among older adults: a multi-country decomposition analysis using the World Health Survey. International Journal for Equity in Health.
10. Jungtinių Tautų Deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo. 2014. Declaration on the Elimination of Violence against Women. United Nations General Assembly. A/RES/48/104.
11. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>.
12. Kallianes, V., Rubinfeld, P. 1997. Disabled women and reproductive rights. Disability & Society, 12 (2), p. 203-222.

13. Kandratavičienė, A. 2015. Negalios ir seksualumo kaip teisės į kokybišką gyvenimą aspektai socialinių darbuotojų požiūriu. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai, 16(2), 41-58.
14. Lietuvos negalios organizacijų forumas ir Lietuvos žurnalistikos centras. 2017. Viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje pateikiamos informacijos apie neįgaliuosius bei jų integraciją analizė ir vertinimas.
15. Lietuvos negalios organizacijų forumas. 2016. Alternatyvi ataskaita dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje. <http://www.negalia.lt/wp-content/uploads/2016/02/JT-Neigaliuju-teisiu-konvencijos-Alternatyvioji-ataskaita.pdf>.
16. Lietuvos neįgaliųjų draugija. 2018. Neįgaliųjų moterų padėties analizė, įvertinant jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje.
17. Lietuvos Respublikos Švietimo, sporto ir mokslo ministerija. 2019. Švietimo būklės apžvalga.
18. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. 2016. Ar ankstyvosios reabilitacijos paslaugos ir įtraukusis ugdymas atitinka neįgalių vaikų poreikius ir užtikrina jų socialinę integraciją?
19. Lietuvos respublikos valstybės kontrolė. Auditas „Asmenų su negalia socialinė integracija“. <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=4114>.
20. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. 2019. Kaip Lietuvoje gyvena moterys ir mergaitės su negalia? <https://www.lygybe.lt/lt/naujienos/kaip-lietuvoje-gyvena-moterys-ir-mergaites-su-negalia/1096>.
21. Lynch, J., Last, J., Dodd, P., Stancila, D. & Linehan, C. 2019. 'Understanding Disability': Evaluating a contact-based approach to enhancing attitudes and disability literacy of medical students. Disability and health journal, vol. 12, no. 1, pp. 65-71.
22. Miles-Cohen S. E., Signore C. (Eds.) 2016. Eliminating inequities for women with disabilities: An agenda for health and wellness. American Psychological Association. <https://doi-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/10.1037/14943-000>.
23. Moradian, A., 2010. Domestic Violence against Single and Married Women in Iranian Society". The Chicago School of Professional Psychology.
24. Peta C. 2019. Sexuality Education in Zimbabwe: Why Leave Disabled Girls and Disabled Women Behind? In: Diverse Voices of Disabled Sexualities in the Global South, pp.257-275. DOI: 10.1007/978-3-319-78852-4_18.
25. Pocevičienė, R., Šidlauskienė, V. 2014. Pažeidžiamos moterų grupės padėtis užimtumo srityje. Lyčių studijos ir tyrimai, p. 72-105

26. Powers, L.E., Renker, P., Robinson-Whelen, S., Oschwald, M., Hughes, R., Swank, P. & Curry, M.A. 2009. Interpersonal Violence and Women With Disabilities: Analysis of Safety Promoting Behaviors", Violence against women, vol. 15, no. 9, pp. 1040-1069.
27. Purvaneckienė, G., Venslovaitė, V., Stonkuvienė, I., Žiliukaitė, R. 2019. Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas. Kokybinio tyrimo ataskaita. Vilnius.
28. Raudeliūnaitė, R. 2010. Judėjimo negalę turinčių moterų dalyvavimo profesinėje veikloje ypatumai. Socialinis darbas, Nr. 9 (1), p. 74-8.
29. Shaw L. R., Chan F., McMahon B. T. 2012. Intersectionality and Disability Harassment: The Interactive Effects of Disability, Race, Age, and Gender. Hammill Institute on Disabilities. Rehabilitation Counseling Bulletin 55(2) 82–91.
30. Šėporaitytė, D. 2006. Negalia ir lytis. Fiziškai neįgalių moterų moteriškumo sampratos. Sociologija. Mintis ir veiksmai 2006/02
31. Šėporaitytė, D. 2011. Judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatumo konstravimas (Daktaro disertacija). Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas
32. Šumskienė E., Jankauskaitė M., Levickaitė K. 2014. Visuomenės nuostatų kitimo ir diskriminacijos priežasčių tyrimo ir rezultatų analizė.
33. Traustadottir, R. 1990. Obstacles to Equality: The Double Discrimination of Women with Disabilities. Center on Human Policy.
34. Uscila, R. 2020. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas. Pedagogika, Nr. 2 (138), p. 175-192.
35. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19848>
36. Williams, J., Colvin, L. 2016. Coming together to end violence against women and girls with disabilities.
37. Women Enabled International. 2020. Abortion and Disability: Towards an Intersectional Human Rights-Based Approach. <https://womenenabled.org/blog/resources/abortion-and-disability-towards-an-intersectional-human-rights-based-approach/>.
38. World Health Organization. 2020. Women's Mental Health. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/66539/WHO_MSD_MDP_00.1.pdf;jsessionid=C223BACD82E83BF3464A6A680F051740?sequence=1.
39. World Health Organization. The global burden of disease: 2004 update. https://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/2004_report_update/en/.